

Els vots de poble i l'organització popular de la festa

Jordi Bertran

Aquesta conferència fou pronunciada el 14 de desembre de 2015 a la Cooperativa Agrícola de Sant Jaume, a Figuerola del Camp, dins el programa de la Festa votiva en honor a la Mare de Déu de l'Esperança, per part de Jordi Bertran, filòleg, gestor cultural i professor a la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona.

En aquesta xerrada abordarem la tipologia de les festes votades i les organitzacions populars de les celebracions patrimonials, i tot seguit ho centrarem en el cas concret de l'advocació mariana de l'Esperança, a qui Figuerola del Camp dedica aquesta festa tot vinculant-la amb el costumari de l'Esperança al conjunt dels Països Catalans.

I. Els vots de poble

Els vots de poble són prometes comunitàries, solemnes i públiques, sovint realitzades davant de notari o d'altre fedatari públic mitjançant les quals els habitants d'un nucli de població, en un moment crític de la seva història, van decidir posar-se formalment sota la protecció i empara d'un sant, d'una santa o d'una Mare de Déu.

Existeix un arquetipus formal majoritari que respondria al següent relat:

- els habitants d'una localitat, d'un nucli poblacional o d'un barri estan atribolats per unes circumstàncies angoixoses
- exhaurits tots els recursos humans per afrontar-la, opten per demanar l'ajut sobrenatural
- davant del dubte sobre a qui recórrer, la població s'encomana als mateixos éssers celestials perquè manifestin la seva voluntat
- es prepara a l'interior d'una església una urna amb el nom dels possibles candidats
- durant l'escrutini tres cops consecutius apareix el mateix nom sant davant els presents
- així queda ben palès la voluntat d'un sant, santa o Mare de Déu per esdevenir l'advocat i el protector de la comunitat en qüestió
- organització final de la celebració: pregàries solemnes, processó i establiment d'un vot comunitari a perpetuïtat

Coneixem diferents tipus de motius que han originat els vots de poble, sobretot catàstrofes demogràfiques provocades per pestes, epidèmies, fams, guerres o setges, o bé catàstrofes meteorològiques

o naturals com sequeres, pedregades o aiguats, essent aquests segons supòsits menys nombrosos que els primers.

Els vots de poble responen a un llegat intergeneracional. Ha estat creença força generalitzada que, si la comunitat responsable del vot, l'oblida o el trenca, tornarà a aparèixer el motiu de malastrugança que el va originar. És per aquesta raó que s'estableix un pacte perpetu.

Molts del vots de poble daten del segle XVII, període crític per a Catalunya amb la guerra dels segadors. El vot de Figuerola del Camp a la Mare de Déu de l'Esperança s'inscriu, però, en un altre període històric.

En el darrer terç del segle XVIII i fins a la guerra del Francès, entre 1808 i 1814, en el clima polític i cultural de la Il·lustració, canvien moltes de les celebracions principals del país. Moltes localitats substitueixen el patronatge o n'afegeixen d'altres que acaben esdevenint principals. Alguns d'aquests casos es basen en un procés de vot de poble. Localitzen diferents exemples:

1772. Mataró. Arriben les relíquies de les santes Juliana i Semproniana, que esdevindran les futures patrones, anomenades Les Santes.

1772. Alcover. Acaben les obres de l'ermita del Remei d'Alcover, que es convertirà en una de les principals advocacions del municipi. Al seu voltant trobarem algunes de les primeres notícies de pilars castellers en la comarca de l'Alt Camp.

1776. Vilafranca del Penedès. Sant Fèlix és nomenat co-patró de la localitat, que avui atesora «La festa major més típica de Catalunya».

1780. Vilanova i la Geltrú. Vot a la Mare de Déu de les Neus que acaba esdevenint la Festa Major.

1783. Bràfim. S'estableix l'aplec a l'ermita de la Mare de Déu del Loreto, un dels més antics de les comarques del Camp de Tarragona.

1791. Valls. Vot públic a la Mare de Déu de la Candela, que suposà l'establiment de la tradició de les Festes Decennals que han arribat fins avui.

1803. Figuerola del Camp. Vot del poble per haver salvat la localitat del contagi de greus malalties que causaren estralls en pobles veïns.

1809. La Riera de Gaià. Vot del poble a la Santa Creu amb motiu d'haver deslliurat la població de l'epidèmia de còlera.

En aquest mateix període cronològic, l'any 1775, a la ciutat de Tarragona, que és la capital de la diòcesi, s'inaugura la gran capella monumental dedicada a Santa Tecla com si es volgués consolidar el patronatge d'herència medieval davant la situació de dubtes del moment.

II. Les organitzacions populars

Històricament les celebracions populars han tingut diferents models organitzatius. Des de la Baixa Edat Mitjana, al segle XIV, els consells municipals utilitzen les festes patronals com una eina per afermar el sentiment de comunitat, en un context històric en què encara s'està estructurant la xarxa de ciutats vertebradores del país. El procés és paral·lel en la celebració del Corpus Christi.

En aquestes festes patronals i el Corpus, es configura un gran discurs catequètic en l'escenari dels carrers i places. Les processons són la gran exteriorització dels poders municipal, eclesiàstic i gremial que conflueixen en un gran acte unitari, on el protocol estableix la preponderància d'uns i altres al voltant de la custòdia i de les relíquies dels sants i santes.

Ahora, les crisis demogràfiques i econòmiques del segle XV, motivades per pestes i guerres, fan necessària la creació d'un imaginari taumatúrgic que permeti que el poble cregui en el poder miracler de les advocacions religioses.

El segle XVI farà emergir un altre segon model organitzatiu basat en les confraries que, per delegació del poder eclesiàstic de cardenals, arquebisbes i bisbes, organitzen les processons del cicle de la Setmana Santa. Les confraries són les eines de culte establertes pels gremis per articular les seves pràctiques religioses. Aquestes confraries també organitzaran les celebracions dels seus sants titulars al llarg del calendari anual.

En aquesta fórmula organitzativa preindustrial les confraries compten amb diferents càrrecs que varien de denominació. En són exemples els clavaris, pabordes, priors, majordoms, confreres majors, abats, obrers majors o majorals. Posteriorment, malgrat l'extinció de molts dels gremis i fins i tot de les mateixes confraries, aquestes denominacions es perpetuaran com instruments organitzatius.

Així, com mostres importants, trobem pervivències en dues festes patrimonials d'interès nacional: els administradors de la Festa Major de Sant Fèlix de Vilafranca del Penedès dins el model de festa major d'estiu, i els majorals de la Festa de Sant Antoni Abat d'Ascó dins el de la festa major d'hivern.

Els majorals de Figuerola del Camp s'insereixen, doncs, en aquest model preindustrial i atàvic.

III. L'advocació mariana de l'Esperança

Una setmana abans del Nadal l'Església celebra la festa de la Mare de Déu de l'Esperança, que va ser instituïda en el concili de Toledo de l'any 656. En aquell concili, els bisbes, pel seu compte i al marge de l'Església romana, decidiren crear una festa nova dedicada a la Mare de Déu, atès que la de l'Anunciació i l'Encarnació (25 de març) sovint queia en període de Quaresma i no quedava prou lluïda. Triaren el 18 de desembre com data de celebració de la festa, dita inicialment de l'Expectació del Part i després de la Mare de Déu de l'Esperança. Es volia festejar la immediata arribada de Jesús, el dia de Nadal, i retre culte a la Mare de Déu, portadora del Messies, esperança de la Humanitat.

Apareixia d'aquesta manera una advocació mariana que permetria que pintors i escultors fessin representacions de la Mare de Déu embarassada, de nou mesos i a punt del part. Per això també és coneguda com la Mare de Déu de la Dolça Espera i de l'Expectació, en referència totes a la proximitat del moment del part. Aquest estat de la Mare de Déu embarassada també ha estat representada en l'escena de l'anunciació, junt amb l'arcàngel Gabriel, sovint en espais que servien de trànsit entre diferents parts dels edificis religiosos, o bé d'un àmbit cívic al religiós.

Alhora és denominada la Mare de Déu de la O. Rep també aquest nom perquè en la pregària de Vespres, del 17 al 23 de desembre, es canten set antífonas, una per cada dia, que comencen amb l'exclamació «Oh!». L'Església, des d'antic, canta aquestes antífonas gregorianes de la O, uns textos dels segles VII-VIII, que comencen amb un «Oh!» d'admiració, seguit d'un títol messiànic tret de l'Antic Testament. Aquestes antífonas, anomenades també antífonas majors, tenen un fort contingut bíblic i expressen el desig del Poble de Déu, que anhela la vinguda del Messies. En la primera de les set antífonas, que comença amb «Oh Saviesa que heu brollat de llavis de l'Altíssim», l'Església demana aprendre «el camí de la prudència». La segona de les antífonas de la O, «Oh Adonai», es demana la redempció. Cal dir que Adonai és la paraula hebrea que defineix Déu com Senyor. La tercera, «Oh rebrot de Jessè», fa referència al Messies, que naixerà de la dinastia de David, el pare del qual fou Jessè. En la quarta antífona de la O, «Oh clau de David», l'Església implora del Messies, que tregui «de la presó els encadenats que viuen a la fosca». La cinquena de les antífonas majors, «Oh Orient», fa referència a Jesús, «aquell sol que ve de l'Orient i que il·lumina les nostres tenebres». La sisena, «Oh Rei», implora del Messies, l'autèntic Rei, que salvi «l'home que vàreu fer del fang». L'última de les antífonas de la O, «Oh Emmanuel», proclama Jesús com

l'Emmanuel anunciat pels profetes, és a dir, el Déu-amb-nosaltres, i l'Església li demana que vingui «a salvar-nos».

Aquestes antífones majors condensen l'esperit de súplica de l'Advent, davant la proximitat del naixement del Fill de Déu. Inicialment aquest període de l'Advent s'havia assimilat a la durada i a les característiques de la Quaresma, com el dejuni. De fet, popularment rebia el nom de la Quaresma de sant Martí, perquè s'iniciava al voltant d'aquesta celebració de l'11 de novembre. Es perllongava fins al solstici d'hivern el 21 o 22 de desembre.

Per altra part, és curiós que l'acròstic en sentit invers que es forma amb les primeres lletres de les paraules llatines de les antífones després de la «O» (Emmanuel, Rex, Oriens, Clavis, Radix, Adonai i Sapientia) diu «Ero cras», que significa «demà vinc». És la resposta del Messies a la súplica del poble de Déu, que anhela la seva vinguda i la seva manifestació.

En aquests últims dies de l'Advent, aquestes antífones de la O ensenyen als cristians a contemplar la humilitat del Messies, una porta oberta al diàleg o un nou camí a través del qual Déu ve a trobar-se amb els homes. Aquests versos de les antífones majors, originats al "Magnificat", foren glossats àmpliament als territoris francs i britànics a partir del segle X.

A la diòcesi de Tarragona, documentem la Mare de Déu de l'Esperança l'any 1459 al lloc de Masricard, actualment al terme municipal de la Canonja. En aquell mateix segle XV, una mica abans, concretament el 1418, a Triana, el barri mariner i terrissaire de Sevilla, es funda la germandat de la Mare de Déu de l'Esperança per part dels terrissaires. Encara perviu en l'actualitat.

Ja sota la influència del Concili de Trento l'any 1560, a la mateixa Triana es funda una segona germandat dedicada a l'advocació de la O, per part de la gent de la mar veïna del barri. En aquells moments, fou el papa Gregori XIII l'any 1573 qui va introduir definitivament el culte a la Mare de Déu de l'Esperança. La devoció va prendre força en aquell segle XVI i, per tant, Esperança fou un nom força posat a les criatures a partir d'aleshores.

Precisament de finals del segle XVI, el 1590, és la germandat de la Mare de Déu més popular i estimada de la ciutat de Sevilla i probablement d'Andalusia, així com la universalment més coneguda: una altra Esperança, l'Esperança Macarena. Fou fundada pels hortolans.

D'aquest segle XVI, el Museu Diocesà de Tarragona conserva la representació de la Mare de Déu de l'Esperança, que segurament en origen fou el plafó central d'un retaule amb la mateixa advocació. La Verge apareix dempeus sobre un fons daurat, amb el símbol del sol al ventre, coronada i envoltada d'àngels músics, amb el donant als peus. L'atribució al Mestre d'Alforja, proper als models italians, es basa en raons estilístiques.

El 1629 Tivissa, a la Ribera d'Ebre, féu vot de poble per la guarició de la pesta. La festa romangué fins a 1920, retornà el 1955 i es tornà a perdre cap al 1970.

IV. El costumari de l'Esperança als Països Catalans

La Mare de Déu de l'Esperança és la patrona de les dones embarassades, altrament considerades en estat de bona esperança. Tot seguit, viatjarem pels diferents territoris dels Països Catalans per conèixer el seu culte.

A les Illes Balears Gabriel Bibiloni l'ha documentada també com la patrona dels teixidors de lli a Palma de Mallorca.

A les Illes, com a Catalunya, era el dia fixat per guarnir les esglésies amb garlandes de mata, murtra, flors de paper, neules i enfilades d'hòsties de colors, que són el senyal del Nadal. A les Illes la pràctica és ben viva.

A Mallorca és la patrona de Capdepera, un poble que en els temps medievals estava protegit per una murada que ara es coneix com castell de Capdepera. En aquest antic poble murallat hi havia —i encara hi ha— una esglésiola del segle XIV on es venerava la imatge de la Mare de Déu de l'Esperança, que avui és a l'església parroquial. Diu la llegenda que una vegada que una immensa guarda de turcs es disposaven a assaltar el poble, amb el perill que els gabellins —els habitants de Capdepera— fossin duts a vendre als mercats d'esclaus de la moreria, aquests tragueren de l'església la Mare de Déu i la col·locaren damunt una torre. A l'instant aparegué la boirada més espessa que mai s'havia vist, i els moros, confusos i desorientats, hagueren de partir per allà on havien vingut. Els gabellins encara ho celebren un cop a l'any amb una processó entre les dues esglésies portant la imatge:

«Quan el moro se'n venia / per dur-nos esclaus a Alger / de vostro trono sortia / l'hermosa llum d'un fester / I una boira misteriosa / que empenyia al mar blau,/ Mare de Déu amorosa, / nostra esperança guiau», diuen els gojos populars que s'hi canten.

Segons l'escriptor mallorquí Gabriel Janer Manila, la festa s'estructura amb el cant de les completes solemnes la vesprada de la vigília a la capella del Castell, seguides dels foguerons i dels antics balls del Llevant mallorquí. El mateix dia de la festa, missa solemne al matí i, després de dinar, la processó puja amb la imatge de la patrona fins al Castell. En arribar-hi, es tanca la novena i es predica el sermó de la boira, seguint la llegenda.

Al País Valencià, concretament als Ports de Morella, els veïns del poble de Portell la tenen com patrona. Com a Figuerola del Camp, la festa també l'organitza la majoralia.

L'activitat s'inicia a migdia amb la sortida de la processó des de l'església parroquial fins a l'ermita de la Mare de Déu de l'Esperança, o la Mare de Déu de la Font, com també és coneguda en aquesta localitat. A la processó els homes porten les banderes i penons i les dones a coll la imatge. La comitiva va encapçalada per un dolçainer i un tabaleter.

Quan tots arriben a l'ermita de la Mare de Déu, dues xiquetes reciten els tradicionals «ditxos». Es tracta de poesies d'homenatge a la Mare de Déu i també que reflecteixen el sentiment i problemes dels veïns. Recentment hem documentat com a temes la despoblació i l'envelliment, els problemes laborals i el futur del poble. A continuació la majoralia reparteix la tradicional coqueta beneïda amb la insígnia de la Verge. A la vesprada té lloc el rés del rosari i l'ascensió de la processó des de l'ermita fins a l'església. A la Plaça Major dues xiquetes reciten dos «ditxos» més. Amb l'arribada de la processó a l'església es dona per concloua la jornada festiva.

Altres localitats del País Valencià amb l'advocació de la Mare de Déu de l'Esperança són Onda i Artesa, a la Plana Baixa, amb dos santuaris. Per la seva part, a Sogorb, a més de Portell, també a Mutxamel i Albocàsser hi ha ermites dedicades a aquesta advocació de la Mare de Déu. També és la patrona de Guadasséquies, que la venera amb una foguera molt tradicional.

A Catalunya la Mare de Déu de l'Esperança també exercia altres patronatges: el dels corredors d'orella, precursors dels agents de canvi i de negoci, que més endavant foren integrats al Col·legi de corredors reials de comerç; el dels canviadors, precursors dels banquers, transformats després en el Col·legi d'Agents de Canvi i Borsa. Corredors i canviadors havien estat units en una confraria amb seu a l'església de Santa Maria del Mar a Barcelona. També fou patrona dels ganiveters i daguers, amb seu a la capelleta del carrer de la Palma de Sant Just, i dels aprenents de feines distingides,

anomenats «xanguets», devots de la seva imatge a Santa Maria del Mar.

Joan Amades, Joan Bellmunt i Valeri Serra Boldú van compilar un seguit de costums a les esglésies del Principat. En destaquem alguns.

El rosari de les embarassades, en el qual les 50 avemaries eren substituïdes per una jaculatòria especial.

El toc de campanes que durava fins a Nadal era denominat el toc de la campana de la O. A Barcelona es feia sonar a les 12 h del migdia, i a Castelló de Farfanya a les vespres.

Les misses pastorils començaven el jorn d'aquesta advocació. Aquestes misses eren interpretades amb instruments populars i integrades per nades.

El repartiment de neules que tenia lloc després de l'ofici del dia a l'església de sant Joan a la ciutat de Lleida.

La Mare de Déu de l'Esperança també generà algunes mostres de literatura popular, com alguns versets recitats per les nenes de les comarques de Lleida i per les de Blanes que aprenien a fer anar l'agulla de cosir i el ganxet per a l'aixovar: "Mare de Déu de l'Esperança / feu-me fer la punta blanca". Una estrofa estesa genèricament a Catalunya era: «Verge Santíssima de l'Esperança / en Vós tinc confiança / alcanceu-me si em convé / lo que en la nit de Nadal / a les dotze en punt vos demanaré».

Finalment, la composició literària dels goigs, que hem vist a les Illes, també és recollida al Principat:

«Verge rossa com les messes
del vestit i els ulls tan blaus,
nostra terra ompliu de fresses,
nostra mar ompliu de naus.
Vós que ens eixampleu els braços
i ens teniu regnes oferts:
protegiu Verge Maria
els corredors de comerç».

Moltes gràcies als majorals de la festa d'enguany, Joan Anton Aubia i Albert Oliva, per haver-me convidat a participar-hi. Us desitjo una molt bona celebració de la Mare de Déu de l'Esperança i també del proper Nadal.

Figuerola del Camp, Festa de la Mare de Déu de l'Esperança, 2015.